

FORUM

Att skapa plats

av Karla Werner

Att skapa och återskapa en plats är temat för ett projekt kring Odenplan i Stockholm där amerikanerna Lynda Schneekloths och Robert Shibleys "Caucus race-metod" för samråd i planeringen skall prövas. Författaren presenterar här de tankar och idéer som ligger till grund för projektet.

ATT AVTÄCKA PLATSENS SJÄL är ett arbete som bör ske med känsligt handlag. I Stockholm prövas just nu ett stadsförnyelsearbete som har inspirerats av stockholmarnas egna beskrivningar av stadens platser.

Jag riktigt längtar efter Odenplan i snö. Det snöar och där finns gatlyktor. Då går jag där i min långa rock och gör spår i snön. Det är en sådan bild jag har som jag bara måste förverkliga. Och den här längtan har jag inte där jag bor just nu. Där finns det ingenstans att gå.

Detta intervjuцитat ur min bok *Staden som livsrum. Stockholmare om staden* (1991) har blivit centralt för projektet "Stadsförnyelse som kulturellt projekt". Citatet visar nämligen att individen kan bära på en inre bild av en plats som inte nödvändigtvis motsvarar platsens nuvarande gestalt, men väl dess karaktär och själ. Detta sätt att skapa plats är en mental process. I denna mening betyder platskapandet att bereda plats för det individuella och för individens behov och önsknings. Platsen som framträder mot denna bakgrund blir då individens skapelse så som i exemplet ovan. Intervjupersonen ser platsen – Odenplan – utifrån sina önsknings och behov

om ett liv som i förstone verkar höra hemma i en annan tid, möjligen det sena 1800-talet. En första undran gäller då hur det är möjligt att denna intervjuperson får dessa associationer vid åsynen av dagens kaotiska trafikknutpunkt – Odenplan. Vid en närmare betraktelse av platsen går det dock att urskilja något av Odenplans forna stiliga utformning och av platsens funktion som länk mellan storstadsavenyer med förebild i Wien, Paris och Berlin. Några fasader från sent 1800-tal och den pampiga katedralliknande Gustaf Vasa-kyrkan kan hjälpa till att få associationer till en annan tid. Det gör däremot inte trafiken och det brokiga livet på och omkring platsen. Men allt detta sållas faktiskt inte bort av intervjupersonen. Om man lyssnar på hennes beskrivning av kvaliteter hon värdesätter mest, framträder just den urbana tätheten som finns vid Odenplan idag.

Staden är liv för mig, gatuliv. Stadsliv är för mig när man kommer ut på gatan, så går det människor på trottoarerna, det är bilar utanför, det är skrån, det hörs att man är i en stad, det är affärer på bottenvåningar, olika typer av affärer, livsmedelsaffärer, en lampbutik, ett café... det står en bil parkerad på trottoaren, det sju-

der av liv, och när jag går in i porten igen, då är det tyst – det är stad för mig. Jag vill höra det där bruset, jag vill allt det här man kan köpa, och jag vill veta att om jag går tio meter, så är jag på ett bibliotek, då ligger ett i hörnet där eller en bokhandel, och om jag vill lära mig spela piano, så går jag bara två minuter, så är det någon lärare där. Det är en stad, det är ett koncentrat och mycket liv.

Vad kvinnan beskriver är kulturell täthet som för henne garanterar ett rikt liv med bildningsmöjligheter. Att hon värderar en sådan möjlighet mycket högt framgår av intervjun i sin helhet. Hon återkom upprepade gånger till sådana värden som tolerans och vidsynthet som i följande citat:

Om man bor i en storstad där händer det mycket mer, där är toleransen högre för olika typer av människor. Man vet att det finns olika sorter, och dom flesta får plats i tillvaron. Det finns inte bara ett sätt att vara på. Om jag får barn någon gång, så vill jag att dom skall vara väldigt vidsynta, kunna tolerera mycket och förstå att det finns olika typer av människor, och att alla måste finnas på ett eller annat sätt. Därför vill jag bo i en storstad.

Det finns fler förtydliganden av detta slag som förklarar varför kvinnan känner en dragningskraft till en sådan stadsmiljö som Odenplan. Mest väsentlig anser jag hennes betoning av kulturhistoriska miljöer vara. Det är en sådan dimension hon också ser hos Odenplan, och den ger kraft åt kvinnans inre bild av Odenplan. Det kulturhistoriska är djupt meningsfullt för denna kvinna, eftersom det symboliserar trygghet för henne.

Går man omkring i en storstad, och är man lite historiskt kunnig, så vet man ju liksom de olika platserna, och vet vilket slag som har utspelats där... På något sätt lever stadsmiljön av sig själv, och den är väldigt svår att återskapa på någon tid. Bara man säger historia, så vet man ju att det tar tid... I nya hus eller i radhusområden

där får jag aldrig den känslan att andra människor har trampat där, eller att folk har levt där... Det här nya skapar inte alls den här känslan av trygghet det är fråga om. Det bottnar i en vilja att höra samman med olika saker... Och så är det med människorna också. Jag vill umgås i dom miljöer, med dom människorna där jag känner mig hemma, och där jag bor nu (i ett radhusområde), där känner jag mig inte hemma, jag vill inte känna mig hemma där.

Med denna förklaring ger oss kvinnan en möjlighet att förstå varför hon ser Odenplan och sig själv som förflyttad till sekelskiftet. Med sitt behov efter en hemhörighet i historien och i en urban kultur har hon en utvecklad känslighet inför representationer av det historiska och det urbana. Man skulle också kunna säga att hon är känslig för Odenplans själ.

Detta exempel visar att individens preferenser för en miljö är relaterade till individens personliga historia. Upplevelser och erfarenheter har lämnat spår och gör sig påmindare senare i livet i medveten och omedveten form. I Torbjörn Anderssons och Enar Olssons forskning (1993) uppmärksammas individens tematisering av tidiga präglingar gällande förhållandet till bostaden, dennas belägenhet och inredning. Detta tematisering innebär att individen, mestadels omedveten, "tar ställning" till präglingar, vilket också kan förklara att individen kan fastna i ibland besynnerliga "lösningar", eller inte tycks ha några egna idéer för sitt boende. Andersson och Olssons forskning visar vidare att individens relation till boende- och livsmiljön kan utvecklas om individen blir medveten om vad som betingar hennes preferenser och ställningstaganden.

Från forskning till planering

Det är denna möjlighet till en utveckling av förhållandet till boende- och livsmiljön som ligger till grund för mitt pågående forskningsarbete "Stadsförnyelse som kulturellt projekt". Det syftar till att tillämpa min tidigare fenomenologiska forskning och under tillämpningstiden

utveckla teori och metod för fenomenologisk forskning. När så har skett avser jag att lägga fram ett handlingsprogram för nya planeringsformer inom stadsplaneringen. I samband med Stockholms stads upprustningsplaner för kollektivtrafik och miljö i Stockholms innerstad kunde projektet knytas till en av Stockholms mest trafikerade platser – Odenplan. Platsen valdes som lämplig för projektet, eftersom den är omringad av bostäder. Förutsättningen för att påbörja ett samarbete med de boende inför en förändring av Odenplan var således given. Jag kommer i det följande att ta upp några av de teoretiska och metodiska riktlinjerna som är vägledande, dock ännu under bearbetning, i mitt forskningsarbete.

Att bereda plats

Ett led i arbetet att skapa plats är att bereda plats. Med det menar jag att skapa en plattform för dialog mellan alla berörda, i det här fallet mellan tjänstemännen inom stadens planerings- och förvaltningskontor och de boende. Att detta är en förutsättning för allt förändringsarbete med demokratiska ambitioner visar bl. a. arbetet av de amerikanska arkitekterna Schneekloth och Shibley (1993). Dessa båda arkitekter har numera professionaliserat, vad jag kallar för förberedelsearbetet i den fysiska planeringen, och som i mångt och mycket består i att förmedla mellan de olika parternas expertpositioner och intressen. De kallar sig för "The Caucus Partnership" med anknytning till Lewis Carrolls berättelse om tävlingen i *Alice i underlandet*. Tävlingen har ett syfte, och det är att bli torr igen efter att ha blivit nedblött av Alices tårar. Men tävlingen har inga regler, ingen egentlig början och inget egentligt slut. När Alice frågar dronten, Vem vann?, får hon svaret: ALLA – och alla ska ha ett pris.

Alla är vinnare betyder att alla vinner när man är villig att lämna invanda positioner och tänkesätt. Att så kan ske förutsätter, enligt Schneekloth och Shibley, att positionerna medvetandegörs och tydliggörs. Detta är en process som närmast kan liknas vid vissa moment i en familjeterapi.

Om t. ex. positionerna låser sig får parterna konfrontera varandra med terapeuten som regissör och professionellt stöd.

Att alla är vinnare, i Lewis Carrolls mening, betyder vidare att det med positioner förknippade prestigetänkandet behöver ge vika till förmån för ett tillvänt, eller vad jag också har kallat för ett relaterande förhållningssätt (Werner 1993). Rent konkret innebär det att tjänstemännen i ett samrådsprojekt, av det slaget som jag arbetar med, och av det slaget som Schneekloth och Shibley har arbetat med, reserverar tid för möten med dem de planerar för. Att så sker är första steget till att återuppbygga ett förtroende mellan dem som ansvarar för planeringen av stadsmiljön och människorna som berörs av dessa beslut. En god vilja därvidlag behöver manifesteras om och om igen. Jag hävdar detta mot bakgrund av den yttrade misstänksamheten, även när på uppgivenheten hos de stockholmare jag för närvarande möter inom mitt projektarbete. Att det ändå har anmält sig så många till arbetskretsen "Mötesplats Odenplan" (för närvarande ca 30 personer), är självfallet glädjande. Därför ställs höga krav på att projektet kan realisera sina demokratiska och emancipatoriska ambitioner.

Metodutveckling som del i planeringsprocessen

Caucus race-modellen med den tilltalande vinnarideologin har också ett annat förebildligt inslag, vilket är avsaknad av regler och inga lösningar gällande början och slutförande. Att detta är en fullt möjlig modell även utanför Alices underland visar Schneekloth & Shibleys arbete. Där betonas att samrådsförandet är en process, och att processen får sin utformning av uppgiftens art samt de medverkandes kompetens och vilja att utveckla nya insikter. Med ett sådant angreppssätt kan självfallet inga fasta tidsramar sättas, utan uppgiftens karaktär styr förloppet. Med andra ord förutsätts en lyhördhet gentemot uppgiften och de människor som berörs. Vill man arbeta med denna hållning behöver man frånga beprövade arbetssätt gällande

form och innehåll. Detta kan betecknas som det svåraste momentet i arbetet. Framförallt bör metoden vara välutvecklad för att övervinna svårforcerade hinder i form av invanda tänkesätt.

Metodutvecklingen kommer jag att ägna särskilt uppmärksamhet i projektets andra skede, dvs. efter avslutad inledningsfas som jag redogör för här.

Innan arbetet med att förändra den fysiska miljön kan påbörjas, behöver långt fler mentala strukturer än de ovan nämnda skärskådas och diskuteras. Det finns, som jag redan nämnt, gränsdragningar som görs på grund av expertis och yrke. Till dem hör sådana gränsdragningar som kan härledas till mot varandra ställda utbildningstraditioner, sådana som naturvetenskap och humaniora eller teknik och kultur.

Den gränsdragningen, och med det svårigheter att sammanföra annars åtskilda kompetensområden och tänkesätt, gör sig också påmind inom projektarbetet med Odenplan. Så som projekttiteln "Stadsförnyelse som kulturellt projekt" indikerar, innefattar arbetet både tekniska frågor och kulturella evenemang. Därav följer att samarbetet sker med t. ex. både trafikingenjörer och konstnärer och med människor som odlar en av dessa sidor hellre än den andra. Trots att projekttiteln anger båda dimensionerna, den tekniska och den kulturella, verkar det vara långt svårare att förankra den kulturella tyngdpunkten hos samtliga berörda i projektet.

Till en del kan detta bero på att tolkningen av kulturbegreppet är mångtydig och därmed försvårar att kulturdimensionen får självklarhetens status. Sådana samhällsvetenskapliga discipliner som socialantropologi och etnologi har bidragit till att vidga definitionen av kulturbegreppet och öppna ögonen för människans kulturskapande förmåga. Att skapa kultur innebär i denna mening att skapa meningsfulla strukturer och former för samliv och den enskildes liv. I vår tid, som kännetecknas av att en gång meningsfulla strukturer urholkas och även raseras, är det viktigt att skapa upplevelser som låter människor åter erfara meningsfulla sammanhang.

Platsskapandet som en kollektiv process kan få en sådan dignitet om den prioriterar meningskapandet, dvs. ett kulturskapande i ordets bästa bemärkelse.

Att skapa plats är att skapa mening

Om man definierar kultur som jag gör, är kulturskapande varje människas angelägenhet, men kulturskapandet pågår på olika nivåer. Den grundläggande nivån borde vara den som känner av materien, dvs. närmar sig den på ett känsligt sätt. Ett led i detta avkännande är tolkandet och ett förtydligande av vad som tolkas fram. Det är på den nivån som konstnärer utför sitt arbete, och det är därför lätt att inse att deras kompetens är outhärlig. Konstnärskapet består i att även röra sig i det omedvetnas domäner och att ge form och gestalt åt det immateriella. Så arbetar en konstnär även med en plats. Låt mig ge ett exempel.

En konstnär som arbetat med platsens existentiella dimension är Michelangelo. Det är särskilt en plats jag tänker på, Capitolium, med sin gestaltning av det dåtida Roms egocentrerade ideologi. I Michelangelos formgivning av platsen höjs denna strävan efter självförhärligande till en högre nivå. Platsen är storslagen, dock framförallt på grund av det behärskade uttrycket. Platsens gestaltning uttrycker en behärskad energi, vilket också är en förutsättning om man på psykisk nivå vill expandera som människa (Werner 1991:98). Det är denna existentiella insikt Michelangelo förmedlar, och det är den som berör oss sentida besökare av Capitolium när vi helt enkelt finner platsen skön.

Vi befinner oss idag i vårt platsskapande visserligen långt ifrån Michelangelos mästerskap, men det är inte heller det mästerskapet som jag efterlyser. Vad jag däremot vill rikta uppmärksamhet på är de till synes numera bortglömda sambanden mellan en existentiell nivå och färdig form. Sådana samband tycks vara bortglömda i nutida platsgestaltning, men de är inte bortglömda hos de människor jag talade med i min bok *Staden som livsrum* (1991). Det är således ingen särskilt svåråtkomlig kunskap det rör sig

om. Den kan formuleras av var och en som har uppmärksammat miljöns betydelse för existentiell välbefinnande och utveckling, som kvinnan i det inledande citatet. Hos henne fanns dessutom en känslighet för just Odenplans specifika karaktär. Denna känslighet för platsens särskilda karaktär beror enligt min teori på att det finns en samstämmighet mellan individ och platsens identitet. När ovannämnda kvinna känner av platsen och tolkar platsen som hon gör, har hon således nått fram till den grundläggande nivån i platskapandet som känsligheten ger underlag för.

Innebär då det sagda att andra är utestängda från detta relaterande seende (Werner 1993) som kvinnan ger uttryck för? Jag hävdar att så inte är fallet, och att det finns möjligheter att låta även andra bli delaktiga av individuella insikter, så som bl. a. Andersson och Olssons forskning (1993) ger prov på. Att möjliggöra delaktighet i individuella insikter kräver ett framhävande och ett förtydligande av det individuella, dock med bevarad känslighet. I projektet med Odenplan fick konstnärer uppdraget att iscensätta platsen utifrån de förutsättningar den har att vara en knutpunkt i den urbana väven och en mötes-

plats för människor. Att detta syfte nådde fram till de boende och verksamma kring Odenplan uttrycktes i tacksamma kommentarer som framhävde att man hade fått en helt ny "syn" på Odenplan och dess närmiljö, och att iscensättningen av Odenplan varit "ytterst inspirerande".

Att återskapa platsen

Vad hade då skett den dagen, då Odenplan fick en värdighet som offentlig plats? Projektets öppningsevenemang innebar att visa platsens möjligheter och återkalla den grundläggande idén av stadsplaneraren Lindhagen. Odenplan skulle vara skärningspunkt för esplanaderna Odengatan, Karlbergsvägen med förebild i Paris, Wien och Berlin. När den katedralliknande Gustaf Vasa kyrka byggdes i början av seklet kom den att accentuera det storstadsmässiga. Den helhet som plats med kyrka och stiliga avenyer utgjort då kom dock alltmer att falla offer för trafikens krav på ökad framkomlighet. Det känsliga anslaget när platsen kom till fick ge plats för okänsligheten som numera kännetecknar hela platsen. Det är svårt att återkalla bilden av en stilig plats när man ser på Odenplan idag. Ändå

tycks vårt startevenemang ha lyckats återskapa något av det förlorade när vi återställde ett samband mellan kyrka och plats genom att stänga av Upplandsgatan som numera delar platsen från kyrkan. Platsens och kyrkans samhörighet symboliserades under öppningsevenemanget med ett rött och blomsterbestrött tygskynke som ledde från T-baneuppgången över Odenplan fram till kyrkan där det slutade mitt i kyrkorummet.¹

Genom att återknyta kyrkan till platsen kunde också kyrkans offentliga förum med tillhörande trappa bilda en övergång mellan offentlig plats och sakral rum. Där utspelades denna dag ett möte mellan just ett offentligt liv och kyrkans ritualer när ett dop förrättades utanför kyrkans entré, och när fem dansare använde sig av samma upphöjda och scenlika rum för ett framträdande.

På samma "scen" utspelade sig också en dialog mellan olika former av musik, den moderna och den folkliga, när cellisten Peter Schuback riktade sin musik till platsen och när SL's oktett

"svarade" därifrån. Denna ovanliga dialog väckte också förvånade kommentarer hos publiken. "Det stämmer inte ihop". Jag vill gärna ge denna kommentar en signifikativ betydelse. Dialogen som fördes här mellan det välkända och det främmande behöver få ett fäste. Tänkandet i välkända banor behöver uppluckras. Allt detta för att sammanföra det som inte behöver vara åtskilt, och för att återställa sammanhang och samband. Somliga åskådare och medverkande denna dag såg redan samband när de lät oss veta att "allt som hände denna dag gav nya insikter", andra igen – boende kring Odenplan – kände sig helt enkelt hedrade eller rörda när "allt blev så fint på Odenplan".

Öppningsevenemanget påvisade vilka förutsättningar som behöver skapas för att Odenplan skall kunna bli en mötesplats även i ordets djupare betydelse. Iscensättningen av Odenplan lyfte fram platsens fysiska möjligheter. Detta kan sägas vara steg ett. Som ett andra steg i platskapandet behöver också en iscensättning av

platsens potential som kulturell mötesplats ägarum.

Öppningsevenemanget hade åtskilliga programpunkter som avsåg en iscensättning av platsen och dess potential som mittpunkt i en kulturell struktur med både andliga och profana dimensioner. Vid Odenplan finns förutom kyrkan, Stockholms stadsbibliotek med Kultur Stockholm, en konstskola, Svenska barnboks-institutet och några institutioner vid Stockholms universitet. Alla var med denna dag och kommer även fortsättningsvis att vara del av projektet när de tillsammans med fler än här nämnda öppnar sina portar för möten med en arbets-krets som består av boende och näringsidkare vid Odenplan.

Sammanfattningsvis kan sägas att gestaltandet av platsen behöver ta spjörn i en upplevelse och en erfarenhet av platsen som är mångdimensionell. Den motsvarar med andra ord individens egen differentierade behovsstruktur (Werner 1991).

Låt mig ge ett annat exempel från projektarbetet. Till Odenplans närmiljö hör ett torg, beläget bakom Stadsbiblioteket, litet till formatet, men vackert i proportionerna. Torget tycks vara föga känt som torg hos stockholmarna i allmänhet, åtminstone inte under dess namn, Spelbomskans torg. De boende intill och särskilt insuttna stockholmare har dock med be-drövelse bevittnat torgets och de till torget hörande terrassernas förfall. Den likgiltighet inför platsens estetiska värde som finns vid Odenplan återkommer här. Medvetenheten om formgivningens värde av en plats för allmänt välbefinnande har ersatts av en omedvetenhet om estetikens betydelse att höja livskvaliteten. En viktig del av kulturarvet, nämligen en medvetenhet och känsla för det offentliga rummets estetik håller därmed på att gå förlorad. Saken förvåras av att ingen är satt att förvalta detta kulturarv och på så vis kan bidra till att föra traditionen vidare och förnya den. Den upprördhet som kommit i dagen över detta torgs förfall kan därför också tolkas som en upprördhet över att bli berövad något av en kulturell landvinning. Om kulturell landvin-

ning kan man tala när kulturen utvecklar känslighet gentemot individ och omvärld.

Att främja känsligheten gentemot omvärld och närmiljö är ett mål för mitt projekt. En början i detta arbete är att ta utgångspunkt i känslan för platsen, så som den kom fram i denna artikels inledande citat. Sedan gäller det att göra individuellt utvecklad känslighet för platsens kvaliteter allmänt tillgängliga. Detta kan och bör ske i form av en iscensättning för att skapa en motbild och på så vis motverka den rådande bilden av likgiltighet och förfall. I anpassning till projektiden arrangeras därför på Spelbomskans torg en julmarknad som i form och innehåll knyter an till omgivningen. De inom projektet tillkomna bodarna är färgsatta i blågrått för att passa torgets enkla elegans.³ Bodarnas utbud består av hantverksprodukter vilka även de visar en medvetenhet om färg och form. Dofterna av rostade kastanjer och orientalisk kryddad téglögg knyter an till storstadens kosmopolitiska sida. Marknadens program är utformat i anpassning till de vid platsen befintliga kulturella institutionerna, nämligen Stadsbiblioteket samt till Odenplan hörande Gustaf Vasa kyrka och Gustav Vasa skola. Vidare finns ett samarbete med konstskolan och barnteatern, båda belägna i huset närmast torget. Det bjuds på utställningar, föredrag och musik och i möjligaste mån hämtas även julens musik till platsen.

Så kan en plats åter få mening och bli synlig och tillgänglig som plats att relatera till. Det är så livsrum kan vinnas, och det är så menings-skapande som en kulturell process kan komma igång.

Vid detta skede i projektet, som efter fem månader har hunnit halvvägs, finns planer på att fortsätta processen med ytterligare iscensättningar i syfte att medvetandegöra platsens karaktär. Det krävs dock att projektet även fortsättningsvis kan utveckla metoden att medvetandegöra om sambanden mellan inkännande och gestaltande. Detta förutsätter att processen att skapa plats bör få en status och ett utrymme som kulturskapandet och med det vara oundgänglig i det allmänna samhällsbyggandet.

Noter

1. För den konstnärliga iscensättningen svarade Tor Svae och Elisabeth Korndal.
2. För arkitektkompetensen i projektet svarar Ana Betancour som också har formgivit boddarna.

Karla Werner,
docent, Formlära, Kungliga
tekniska högskolan i Stockholm

Litteratur

- Andersson Torbjörn & Enar Olsson, 1993, *Mellan människor och rum. En psykoanalytisk studie om samspelet mellan människan och hennes boendemiljö*. Bygghörsningsrådet R53:1993.
- Schneekloth, Lynda H. & Robert G. Shibley, 1993, "The Practice of Placemaking". (Priorities for Research on Human Aspects of the Built Environment. *Architecture. & Comportement, Architecture & Behaviour*. Vol. 9. No.1, 1993).
- Werner, Karla, 1991, *Staden som livsrum. Stockholmare om staden*. Bygghörsningsrådet T5: 1991.
- Werner, Karla, 1993, "Det relaterande seendet". (*Plats för känsla*. En antologi. Bygghörsningsrådet. Under utgivning).